

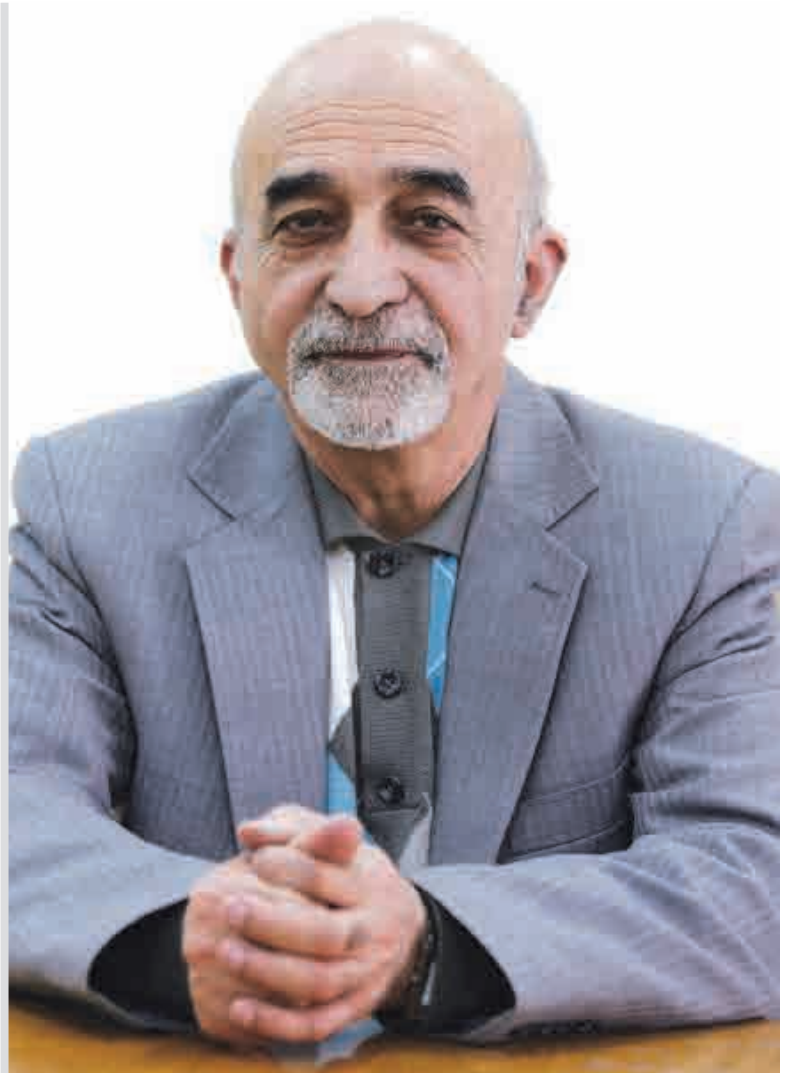
آشنایی با نفایس هنری خزانه آستان قدس رضوی
از زبان سیدرضا شالفروشان؛

گنجینه‌ای از فرهنگ، هنر و تمدن اسلامی

پهروز کریم پور

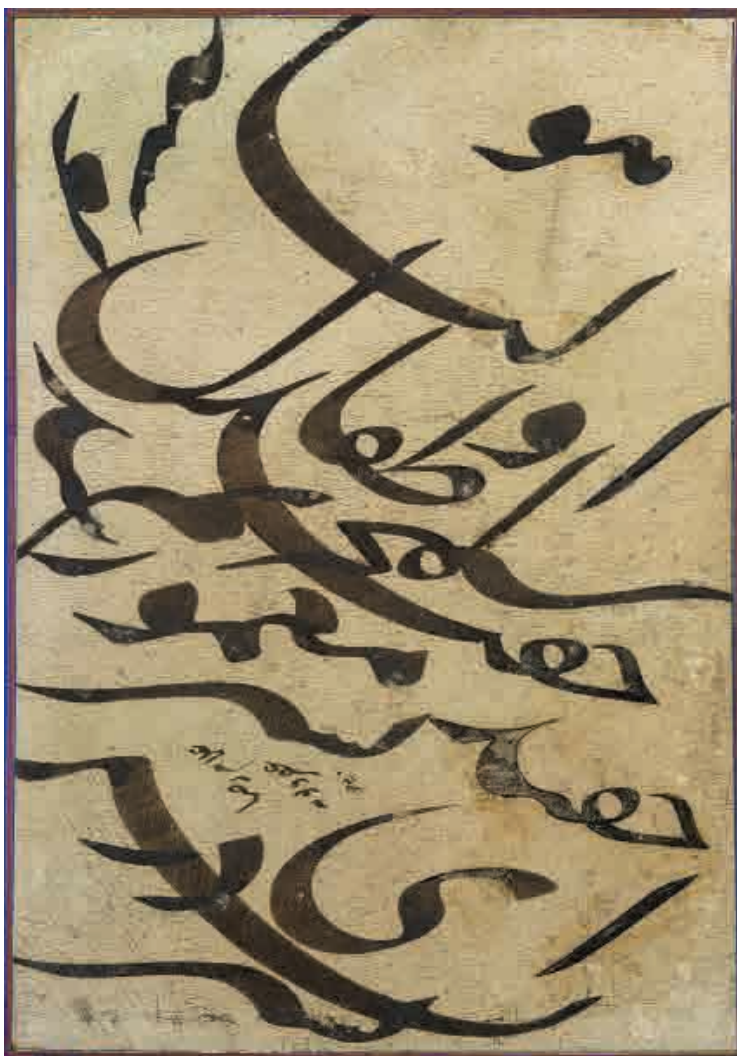
از قرن‌ها پیش که خراسان میزبان پیکر پاک هشتمین آفتاب شیعیان گشت، علاقمندان به سلاله پیامبر (ص) و اهل بیت (علیهم السلام) حضور مرقد مطهر ایشان را مغتنم شمرده و زیارت این بارگاه نورانی را فرصتی برای عرض ارادت به این امام همام قرار دادند. از این رهگذر زائران و مجاوران آن حضرت، هر یک به نربان خویش این اشتیاق را جلوه بخشیدند و جهت ادای نذرهای خویش و عرض احترام به ایشان، هدایایی را در طبق اخلاص به این آستان ملائک پاسبان تقدیم می‌داشتند و یا در ساخت و توسعه این مجموعه تلاش می‌نمودند. از این رو به مرور زمان، حرم مطهر رضوی در کنار دارا بودن جایگاه معنوی، به مجموعه‌ای تبدیل گشت که تبلور نیت عاشقانه و خالصانه زائران و ارادتمندان آن حضرت به وضوح در آن نمایان است که اثر جمله آنها هنرهایی است که در ساخت حرم به کار رفته و یا اشیاء هنری که وقف این مکان مقدس شده است.

اما پاسبانی و صیانت از این میراث ارزشمند وظیفه‌ای است که همواره مورد توجه بوده و اثر این رو بخشی با عنوان خزانه داری کل آستان قدس رضوی عهده داسر این مسئولیت شده است. برای آشنایی بیشتر با این میراث معنوی و فرهنگی که جنبه‌های هنری ویژه‌ای را نیز در خود دارد، پای صحبت‌های سید رضا شالفروشان، رئیس خزانه داری کل آستان قدس رضوی، نشستیم. آنچه در پی می‌آید حاصل این گفتگوست.

برای استفاده کتابخانه، موخره و خزانه اختصاص پیدا کند که طبقه منهای دو آن محل نگهداری اشیاء نفیس باشد و به آن مخزن گفته می شود و همان ساختمان سه گوشه است که در کنار صحن «امام خمینی (ره)» رواق امام خمینی فعلی تاسیس شد. از جمله چیزهایی که در آنجا نگهداری می شد قرآن های خطی بود که بعدها به کتابخانه منتقل شد. اما طبقه منهای دو این ساختمان اخر همان ابتدا مورد استفاده خزانه بود.

• در بین اشیاء موجود در این گنجینه فرهنگی که اخر گذشته تا امروز، جمع آوری شده اند، مسلماً بسیاری از آنها علاوه بر جنبه معنوی که برایشه در نیات واقفان این آثار دارد، دارای ارزش هنری ویژه ای نیز می باشند. در خصوص این گونه آثار موجود در خزانه توضیحاتی بفرمایید؟

• آنچه از کلمه خزانه به ذهن متبادر می شود، محلی است که برای نگهداری وجوهات نقدی و اشیایی که جنبه مالی دارند، استفاده می شود. اما به نظر می رسد خزانه آستان قدس رضوی چیزی فراتر از اینهاست و بیش از آنچه جنبه مالی داشته باشد، گنجینه ای اخر فرهنگ، هنر و تمدن اسلامی است. می خواهیم از زبان شما با این گنجینه فرهنگی آشنا شویم.

با عرض ادب و سلام به پیشگاه مقدس حضرت رضا علیه آلف التحیه و الثناء همان گونه که اشاره کردید کلمه «خزانه» بیشتر تداعی کننده پول و اسکناس و وجوهات نقد و امثال این موارد است. اما در آستان قدس رضوی این امر با سایر سازمان ها متفاوت می باشد. خزانه آستان قدس رضوی محل نگهداری اشیائی است که جنبه فرهنگی داشته و عمدتاً مربوط به نگهداری اشیاء فرهنگی و تاریخی است که در گذشته در حرم مطهر رضوی مورد استفاده قرار گرفته است مانند ابزار و ادوات روشنایی و همچنین اشیاء فرهنگی که خرائرین محترم به حرم مطهر اهداء می کنند این اشیاء متنوع بسیاری اخر تزئینات وابسته به معماری را نیز شامل می شود مانند سازه های خرائراندود گنبد و گلدسته ها و قطعات درب ها ی طلا و پنجره های نقره ای که در حرم مطهر به کار می روند، کاشی های نفیس و بسیاری از اشیائی که زینت بخش گنجینه های معظم آستان قدس رضوی است و هم اکنون در معرض بازدید خیل عظیم مشتاقان و ارادتمندان اهل البیت عصمت و طهارت اخر اقصی نقاط ایران و جهان قرار گرفته و یا برای شناسایی و تهیه شناسنامه در اختیار اداره پژوهش و معرفی معاونت امور موزه ها قرار داده شده است.

• اشیاء موجود در خزانه چگونه جمع آوری شده و به عبارت دیگر این خزانه چگونه تشکیل شده است؟

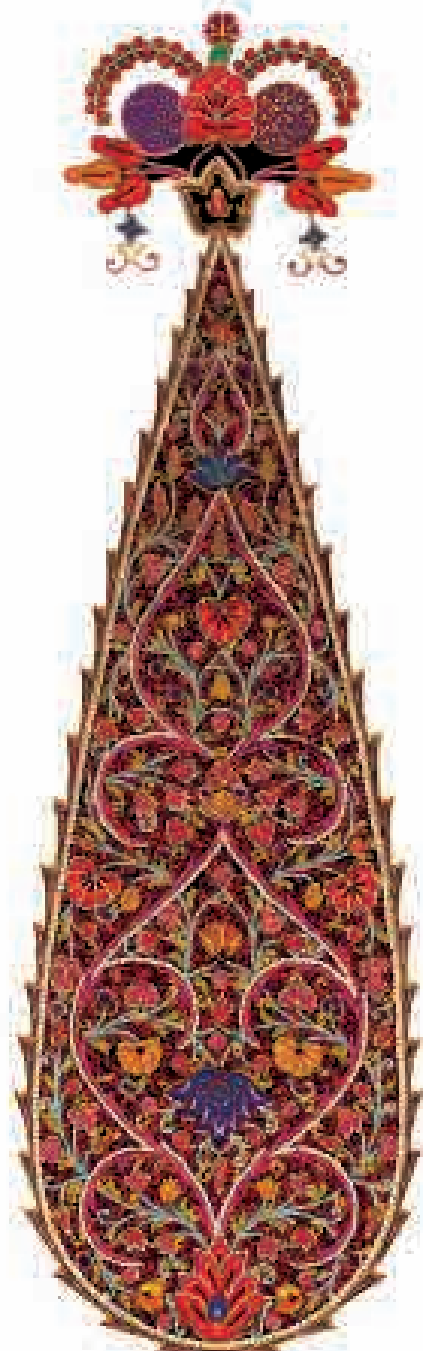
خزانه آستان قدس رضوی، با در نظر گرفتن فضای فعلی آن، سابقه ای چندان طولانی ندارد. به طور کلی می توان گفت که تحت تاثیر تحولات و پیشرفتهایی که به مرور زمان در صنایع پدید آمده اشیاء قدیمی جای خود را به اشیاء جدید داده و با توجه به وسعت اماکن حرم مطهر حجم عظیمی از اشیاء در انبارها جمع شده لذا مسئولان وقت را به فکر ساماندهی اینگونه اشیاء که جنبه تزئینی و زیبایی هم داشته است انداخته همانند چلچراغ ها، فرشها و .. بعدها این محل نگهداری به گوشه ی صحن آزادی منتقل شد و خزانه آستان قدس رضوی که پیش اخر آن محل مشخصی نداشت به طور رسمی در همین مکان به عنوان اولین جا به اسم خزانه معرفی شد. پیش اخر انقلاب شکوهمند اسلامی تصمیم گرفته شد که جایی

می دانیم که پس از شهادت امام رضا (علیه السلام)، هر کس برای زیارت به این حرم قدسی می آمد، سعی داشته است بهترین چیزی که در زندگی دارد و یا ارزشمندترین کاری که از دستش بر می آید را به پیشگاه امام همام تقدیم نماید. به همین دلیل است که هرآنچه به این محل وارد می شده، جزو بهترین ها بوده است. به عنوان مثال اگر هنرمندی دیواری را تزئین می کرد یا فرش را می بافت سعی می کرد بهترین کار خود را ارائه دهد و این عقیده از ابتدا بوده و هم اکنون نیز وجود دارد. از جمله آثار هنری که بارزتر هستند می توان به فرش ها، دستبافت ها، روپوش ها، پرده ها و نیز اشیاء منتسب به ضریح مطهر و یا دیوارها اشاره کرد، چرا که به هر گوشه اثر حرم مطهر که بنگرید نقشی اثر هنر را در آن می بینید، از کف گرفته تا سقف و دیوارها که هر یک هنرهای مربوط به خود را دارد که به دلیل فرسایش آنها در طول زمان، در خزانه جمع آوری شده اند. اثر جمله بهترین آنها دستبافت ها هستند که شامل حدود چهارصد روپوش و انواع پرده است و شاید بتوان گفت نظیر آنها در کمتر موزه ای یافت می شود.

• در همین ارتباط در میان تعداد زیاد آثار هنری موجود در خزانه، آیا نمونه های خاص یا شاخصی وجود دارد که بتوان به آن اشاره کرد؟

از آنجا که حرم مطهر رضوی یکی از کانون های مهم فرهنگی جهان اسلام است و نماد فرهنگ و هنر شیعی نیز محسوب می گردد، بهترین نفایس و عالی ترین آثار هنری و فرهنگی که در جهان شیعه خلق می شده، رو به سوی حرم مطهر حضرت رضا (علیه السلام) داشته است. حال اگر بخواهیم نمونه های خاصی را در بین آنها جستجو کنیم، این بررسی از دیدگاه های مختلف تاریخی، هنری و ... امکان پذیر است. برخی نمونه های کاشی های زرین فام، کنده کاری دره های چوبی و قلمزنی و میناکاری فلزات بخصوص در بهای طلا و مشبک سازی و ملقمه فولاد نیز از آثار هنری خاصی هستند که در حرم مورد استفاده قرار می گرفته است. شعمدان ها و ادوات روشنایی نیز از دیگر انواع هستند. ضریح پوش ها، روپوش ها، دورپوش ها و صندوق پوش ها از جمله شاهکارهای هنری در زمینه دستبافت ها محسوب می شوند که اثر نظر نوع تاروپود و تکنیک بافت منحصر به فرد هستند. در بخش تابلوهای نقاشی نیز، به عنوان مثال آثار ارزشمندی اثر قرن چهاردهم میلادی، اثر هانس هولباين (نقاش آلمانی) و نیز تابلوهایی از هنرمندان ایرانی از جمله کمال الملک وجود دارد. همچنین زیارت نامه های بسیار نفیسی از آثار خوشنویسانی چون احمد نیریزی، از بهترین نسخ نویسان هنر ایران، وجود دارد که در گذشته در حرم مطهر نصب بوده است.

از دیگر آثار بسیار نفیس موجود، جعبه آئینه ای است که اثر هشت قسمت تشکیل شده، تصاویر آن به معراج پیامبر اشاره دارد و از عالی ترین تکنیک های منبت کاری و مشبک کاری در ساخت آن استفاده شده است. همچنین ظروف و سفالینه ها نیز از جمله آثاری است که ارزش تاریخی و هنری ویژه ای دارند. نکته دیگری که قابل توجه است سیر تاریخی این هنرهاست که در آثار موجود در خزانه به چشم می

قبله مشیتین امام رضا

• در زمینه ی صیانت از آثار هنری و نفایس موجود در خزانه که عمدتاً اشیاء وقف شده هستند و نیز ارج نهادن به سنت حسنه وقف و ادای دین به این سنت دیرین، علاوه بر حفاظت و نگهداری سالم این آثار، به نظر می رسد بازشناسی و معرفی آنها نیز امر مهمی است که جای خالی آن احساس می شود و این امر نیز امر طریق انجام طرح های پژوهشی، تدوین و چاپ کتب و ... میسر است. آیا در این زمینه فعالیت هایی توسط خزانه انجام می گیرد؟

خوشبختانه در این خصوص نیز اهتمامی وجود داشته و مقدمات آن فراهم شده است. از جمله این که طی تعاملاتی که با موزه به وجود آمده، زمینه معرفی برخی از آثار موجود در خزانه، در قالب بروشورهایی که موزه منتشر می کند به وجود آمده است. اما از جمله کارهای خوب و بزرگی که اخیراً صورت گرفته است، انجام مقدمات چاپ کتابی نفیس در زمینه منسوجات موجود در خزانه هستند، و با همکاری موسسه آفرینش های هنری آستان قدس رضوی انجام می شود. در خزانه است که امر جمله شاخص ترین نفایس خزانه هستند، و با همکاری موسسه آفرینش های هنری آستان قدس رضوی انجام می شود. در این آثار تهیه گشته و شناسنامه آنها نیز گردآوری شده و در اختیار این موسسه هنری قرار گرفته و اکنون مراحل آماده سازی آن در حال پیگیری است. پیش از این نیز کتاب شاهکارهای هنری در آستان قدس رضوی در زمینه مرقعات نستعلیق توسط موسسه آفرینش های هنری آستان قدس رضوی به چاپ رسیده است. دسته بندی آثار موجود در خزانه نیز در معرفی بیشتر آنها توسط موزه موثر بوده است. اما باید اذعان داشت که اصلی ترین رسالت خزانه، جمع آوری و حفاظت از این آثار می باشد که تا کنون به خوبی انجام گرفته است.

• از آنجا که خزانه آستان قدس رضوی کمتر شناخته شده است، آیا زوایای دیگری امر کار این بخش در زمینه آثار هنری موجود در حرم مطهر رضوی وجود دارد که به آن اشاره نشده باشد؟

فعالیت های خزانه صرفاً محدود به اشیاء موجود در مخزن نیست بلکه حفاظت، نگهداری و مرمت بسیاری از قسمت های داخل حرم مطهر امر جمله ضریح، گنبد، گلدسته، کاشی ها، درب های طلا و نقره و هر آنچه که ویژگی نفیس بودن را دارا باشد، بر عهده خزانه است که البته در این راستا بخش های دیگری امر آستان قدس رضوی نیز دخیل هستند.

• از شرکت شما در این گفتگو سپاسگزارم.

خورد. به عنوان مثال در ارتباط با زیارت نامه ها، از زمانی که این خطوط بر روی فلز حک شده و یا روی چوب نوشته می شده تا زمانی که روی پارچه و کاغذ نوشته شده است، آثاری وجود دارد. در خصوص روشنایی نیز، می توان به تحولاتی که در شکل ظاهری که در زمینه ابزار و ادوات آن از جمله پیه سوزهای و شمعدان ها و کلگیرهای شمع حرم مطهر بوجود آمده است اشاره کرد.

• آیا غیر از نگهداری سالم و حفظ امنیت این آثار، خزانه اقدامات یا برنامه های دیگری در ارتباط با اشیاء موجود داشته است؟

در گذشته، شیوه کار بدین گونه بوده است که آنچه به خزانه تحویل داده می شده، از هر نوعی که بوده اند، در کنار یکدیگر قرار می گرفته اند. یکی از ایرادات این روش این بود که هنگامی که کارشناسان موزه برای انتخاب اشیائی با هدف نمایش در موزه به خزانه می آمدند، چنانچه به دنبال نوعی خاص از آثار بودند. باید هر کدام از آنها را از یک گوشه خزانه و لایه لای اشیاء دیگر جستجو می کردند و این مشکل باعث می شد که برخی اشیاء ارزشمند سالها از چشم پنهان بماند و مغفول واقع شود. مدتی قبل تصمیم گرفتیم این اشیاء را دسته بندی کنیم و هر دسته را در قسمتی جداگانه قرار دهیم که این امر به کوشش بسیار محقق شد و به این ترتیب هزاران شیء امر آثاری که در خزانه وجود دارد دسته بندی شد. یکی از مزایای تفکیک اشیاء، سهولت دستیابی کارشناسان موزه جهت انتخاب آثار برای نمایش در موزه است که باعث شده مراجعان و مخاطبان، آثار متنوع تری را مشاهده نمایند؛ به طوری که در مدت چندسال اخیر، حدود ده هزار شیء، برای نمایش عمومی، امر خزانه به موزه منتقل شده که تعدادی از آن ها به خزانه بازرگشته است و تعدادی دیگر به صورت ثابت در آنجا نگهداری می شود.

• از آنچه فرمودید می توان دریافت ارتباط نزدیکی بین خزانه و موزه حرم مطهر وجود دارد. به طور کلی خزانه آستان قدس رضوی با چه نهادهای فرهنگی و هنری تعامل دارد؟

ارتباط خزانه عمدتاً با مراکز فرهنگی و هنری درون آستان قدس رضوی است که از آن جمله می توان به کتابخانه، بنیاد پژوهش های اسلامی و موسسه آفرینش های هنری اشاره کرد اما بیش از همه، این مجموعه با موزه آستان قدس رضوی که در حرم مطهر رضوی واقع شده است ارتباط دارد و همکاری هایی در زمینه ارایه اشیاء و نفایس برای نمایش عمومی در آنجا انجام می گیرد.

از جمله کارهای خوب و بزرگی که اخیراً صورت گرفته است، انجام مقدمات چاپ کتابی نفیس در زمینه منسوجات موجود در خزانه هستند، و با همکاری موسسه آفرینش های هنری آستان قدس رضوی انجام می شود.